

Грабчук О.М.

УДК 330.34

**НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ЯКІСТЬ
КОНТИНУАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ**

Вступ. Сучасне економічне життя відзначається великою мінливістю та непередбачуваністю. Зазначена тенденція почала проявлятися з часів Великої депресії, що й обумовило виникнення нового напрямку – ризикологію та публікацію значного обсягу праць. Однак оскільки прояви ризиків мали епізодичний, контингентний характер, швидше стверджували про існування індивідуальних форм ризиків чи про вплив сукупних ризиків на функціонування окремого господарюючого суб'єкта чи групи суб'єктів. Однак з часом ризики набули системного характеру, що підтвердили процеси, властиві сучасній фінансовій рецесії. Зростання частоти і сили рецесій, втрата ними локального характеру дали підстави стверджувати існування кризи в економічній науці, що виявилась неспроможна передбачити системні кризові явища. Крім того, проявилась необхідність дослідження невизначеності економічних процесів, в якій вбачали основну причину виникнення системних криз.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідження невизначеності економічних процесів є достатньо новим та актуальним напрямом економічної науки. Хоча існує велика кількість публікацій стосовно специфіки перебігу економічних процесів в умовах невизначеності, лише незначна частина з них присвячена розгляду сутності невизначеності. Як правило, розглядаючи сутність невизначеності, науковці виходять з її детерміністського розуміння, початки якого закладено ще у працях Ф. Найта, як, наприклад, у працях В. Капустіна [8], І. Розмаїнського [15], коли невизначеність сприймається як якість інформації, відсутність інформації тощо. З іншого боку, існують окремі публікації, в яких розкривається дуалістичний характер невизначеності (К. Павлов [11], В. Федоров [16]). Враховуючи сучасні тенденції науки до становлення індетерміністської парадигми наукового мислення (зазначимо, що індетермінізм не означає «скасування причинності»), яскравим прикладом яких є видатні праці І. Пригожина [12, 13], право на існування має і таке розуміння сутності невизначеності економічних процесів, яке може бути сформоване, виходячи з її онтологічного існування. Гносеологічні підстави для такого розуміння невизначеності визначені сучасними працями з філософії науки таких науковців як Е. Балацький [1], Е. Брюхович [2], В. Гот [4], Л. Гребньов [5], І. Добронравова [6], І. Задорожнюк [7], А. Кірман [9], Е. Князева [10], О. Раджабов [14]. Таким чином, актуальною буде спроба сформулювати поняття невизначеності як онтологічно існуючого явища, тобто виходячи з індетерміністської парадигми наукового мислення.

Постановка завдання. Виходячи з актуальності дослідження і існуючого доробку сучасних науковців щодо розуміння сутності невизначеності економічних процесів та невизначеності фінансових процесів метою статті є уточнення відповідних понять «невизначеність економічних процесів» у контексті індетерміністської парадигми наукового мислення та розробка відповідної типології форм невизначеності. Об'єктом дослідження є об'єктивно існуюча неоднозначність характеристик економічних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для природничих та точних наук невизначеність швидше сприймається індетерміністськи. Наприклад, в межах квантової механіки стверджується неможливість існування стану системи, в якій визначається енергія та координата мікрочастинки. Переходячи до індетерміністської парадигми наукового мислення і формування відповідної категорії невизначеності економічних процесів та фінансових процесів, також констатуємо онтологічне існування об'єкта дослідження, що означає, що змінюється емпіричний об'єкт категорії невизначеності. Таким емпіричним об'єктом вже не може бути стан інформації. Оскільки в межах індетерміністської парадигми, всі економічні процеси, явища є невизначеними, випадковими, об'єктивними, неоднозначними, континуальними, системними, відносними (що впливає з гносеологічних властивостей об'єкта дослідження), то невизначеність можна розглядати як фундаментальну якість економічного простору (оскільки всі економічні об'єкти, явища і формують економічний простір). Економічний простір і виступатиме як категорія, пов'язана з емпіричним об'єктом категорії невизначеності. Основними властивостями, які характеризуватимуть емпіричний об'єкт категорії є системність, динамічність, континуальність, специфічність, об'єктивність. Системність виступатиме властивістю невизначеності, оскільки кожен процес, явище виступають одночасно як система і як елемент мета системи. Тобто невизначеність як явище системне буде обумовлюватися невизначеністю всіх складових системи (ендогенно) і впливом елементів мета системи (екзогенно) одночасно. Для детерміністського розуміння невизначеності: економічний процес, явище, також можуть розглядатись системно, однак інформація про стан системи не є системою, тому невизначеність в межах цієї парадигми не є системою. З індетерміністської точки зору невизначеність є континуальною, оскільки економічний простір є континуальним. Виходячи з детерміністської парадигми, невизначеність є дискретною, оскільки інформація про економічні процеси завжди подається дискретно. Невизначеність є динамічною, оскільки і економічний простір є динамічним, і економічні процеси, явища в ньому є динамічними, і інформація про ці процеси, явища, може подаватися як статично, так і динамічно. Суттєва відмінність індетерміністського розуміння невизначеності від детерміністського, таким чином, буде в наступному: чи буде існувати інформація про стан процесу, явища, чи не буде такої інформації, невизначеність буде існувати, оскільки вона стосується не інформації, а самого об'єкту. Однак невизначеність з цієї точки зору може бути не проявленою, якщо стан

системи не буде оцінюватись. Інформація виступатиме не об'єктом дослідження невизначеності, а інструментом її реалізації. З іншого боку в кожний конкретний момент часу (дискретно) стан системи є визначеним. Невизначеність реалізується тільки для континуального простору часу, тобто стосується узагальненої оцінки чи дискретної оцінки, яка відокремлена від дослідника простором-часом. Оскільки інформація про процес, явище сприймається суб'єктивно, остільки вона є специфічною. Спостереження за континуальним економічним простором провадиться з певної точки зору, спрямовано, а, значить і результати оцінювання його стану також є спрямованими.

Таким чином, запропоноване формулювання невизначеності з точки зору індетерміністської парадигми – це фундаментальна якість континуального економічного простору, яка визначає неоднозначність його параметрів.

Виходячи з вищевикладеного, детерміністська точка зору та індетерміністська є тісно пов'язаними, можуть сприйматись синкретично. Однак, якщо виходити з детерміністської парадигми, то змінюючи невизначеність, ми змінюємо стан інформації про систему. Отримавши більш точну інформацію, можемо більш адекватно оцінити чинники та фактори, що впливають на її розвиток, а, отже, змінювати стан системи, впливаючи саме на ці чинники та фактори. Виходячи з індетерміністської парадигми, невизначеність є якістю економічного простору. Змінюючи рівень невизначеності, ми можемо змінити стан системи, змінити взаємодії, що існують в системі та фактори, що будуть обумовлювати її розвиток. При цьому невизначеність не виступає самостійним фактором або чинником, а є тільки умовою того чи іншого перебігу процесів, явищ.

Синкретичне поєднання детерміністського та індетерміністського розуміння невизначеності таким чином, є необхідним, оскільки на онтологічну існуючу невизначеність може накладатись (і завжди накладається) невизначеність суб'єктивного сприйняття чи опрацювання інформації. Таким чином, невизначеність економічних процесів, явищ (виходячи з синкретичного поєднання детерміністської та індетерміністської парадигм наукового мислення) – це фундаментальна якість континуального економічного простору, що визначає об'єктивну неоднозначність процесів, явищ у ньому та суб'єктивну неадекватність сприйняття та опрацювання відповідної інформації.

Оскільки фінансові процеси є невід'ємною характеристикою континуального економічного простору, то невизначеність як його фундаментальна характеристика стосується і цих процесів. У даному випадку невизначеність проявляється як фундаментальна якість континуального економічного простору, що проявляє себе як об'єктивна неоднозначність параметрів процесів розподілу та перерозподілу доданої вартості чи національного багатства у грошовій формі та суб'єктивна неадекватність сприйняття інформації про них.

Класифікація форм невизначеності економічних процесів за індетерміністської парадигмою може здійснюватись за ознаками:

- спектром охоплених параметрів (*далі – п'ята система класифікації*) – розширена невизначеність (враховуються всі параметри економічного простору), контингентна невизначеність (враховується частина параметрів простору), одинична невизначеність (враховується лише один параметр економічного простору)¹;
- мірою неоднозначності параметрів (*далі – шоста система класифікації*) – необмежена невизначеність (коли параметри можуть змінюватись абсолютно довільно) та обмежена невизначеність (коли існують певні межі коливання параметрів)².

Вводячи кодування запропонованих систем класифікації відповідно отримуємо шість типів невизначеності (SEPE'MAPU, SEPE'MAPL, SEPC'MAPU, SEPC'MAPL, SEPS'MAPU, SEPS'MAPL), оскільки зазначені системи класифікації вільно перетинаються одна з одною. Зазначимо, що невизначеність типу SEPE'MAPU може існувати унікально, а невизначеність типу SEPS'MAPL мати безліч варіантів прояву. Для невизначеності фінансових процесів запропонована типологія розширюється на класифікацію за формою розподілу і матиме вісімнадцять форм прояву.

Оскільки невизначеність сприймаємо як якість економічного простору, то не є доцільним виокремлювати систему класифікації невизначеності за джерелами її утворення. По-перше, визначення джерела утворення пов'язане з точкою зору сприйняття процесу суб'єктом, що провадить дослідження, а отже, в залежності від спрямованості дослідження може бути будь-яким. По-друге, оскільки в економічних процесах причинно-наслідкові зв'язки можуть бути прямими, зворотними, циклічними, то і джерело формування невизначеності та наслідок його прояву можуть змінювати одне одного. По-третє, оскільки всі процеси взаємопов'язані, то неоднозначність кожного з параметрів є пов'язаною з неоднозначністю всіх інших параметрів.

Висновки. Невизначеність економічних процесів можна сприймати, виходячи з двох точок зору: детерміністської та індетерміністської. Ортодоксальна, детерміністська точка зору розуміє невизначеність перш за все як якість інформації. Однак, виходячи з індетерміністської точки зору, невизначеність є перш за все якістю континуального економічного простору, яка визначає неоднозначність його параметрів. В свою чергу неоднозначність параметрів обумовлює зміни у якості інформації про простір, що дає підстави розуміти

¹ п'ята система класифікації матиме кодування SEP (spectrum of the engulfed parameters) та групи SEPE (spectrum of the engulfed parameters, extended vagueness – розширена невизначеність), SEPC (spectrum of the engulfed parameters, contingent vagueness – контингентна невизначеність), SEPS (spectrum of the engulfed parameters, contingent vagueness – одинична невизначеність)

² шоста система класифікації матиме кодування MAP (measure of ambiguousness of parameters) та групи MAPU (unlimited vagueness – необмежена невизначеність), MAPL (limited vagueness) – обмежена невизначеність

невизначеність економічних процесів як явище синкретичне. Невизначеність фінансових процесів є елементом невизначеності економічних процесів та проявляє себе як об'єктивна неоднозначність параметрів процесів розподілу та перерозподілу доданої вартості чи національного багатства у грошовій формі та суб'єктивна неадекватність сприйняття інформації про них.

Сформоване поняття невизначеності фінансових процесів, як і поняття невизначеності економічних процесів може бути класифіковане за ознаками за спектром охоплених параметрів та мірою їх неоднозначності та матиме шість типів. Типологія невизначеності фінансових процесів є розширеною на їх класифікацію за формою розподілу і включатиме вісімнадцять типів, що дає підстави для якісної оцінки форм невизначеності.

Джерела та література:

1. Балацкий Е. Диалектика познания и новая парадигма экономической науки / Е. Балацкий // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2006. – № 7. – С. 73-79.
2. Брюхович Е. И. Плоды эволюции философии науки. Действительная роль экономики и суперЭВМ в жизни человечества на современной стадии развития цивилизации / Е. И. Брюхович // *Наука та наукознавство*. – 2001. – № 4. – С. 53-68.
3. Визир П. И. Определённость и неопределённость как категории материалистической диалектики : автореф. дисс. ... канд. филос. наук / П. И. Визир. – Кишинёв, 1972. – 29 с.
4. Готт В. С. Определённость и неопределённость как категории научного познания / В. С. Готт, А. Д. Урсул. – М. : Мысль, 1972. – 127 с.
5. Гребнев Л. «Философия экономической науки» В. А. Канке и проблема неопределённости / Л. Гребнев // *Вопросы экономики*. – 2007. – № 6. – С. 142-152.
6. Добронравова И. С. Причинность в синергетике: спонтанное возникновение действующей причины / И. С. Добронравова, В. В. Казютинский, К. А. Мамчур, Ю. В. Сачков, А. Ю. Севальников // *Спонтанность и детерминизм / Ин-тут философии РАН*. – М. : Наука, 2006. – С. 212-224.
7. Задорожнюк И. Рискология: философская составляющая / И. Задорожнюк, Е. Задорожнюк // *Свободная мысль*. – 2008. – № 11. – С. 187-192.
8. Капустин В. Ф. Неопределённость: виды, интерпретации, учет при моделировании и принятии решений / В. Ф. Капустин // *Вестник Санкт-Петербургского университета*. – 1993. – № 2. – С. 108-114.
9. Кирман А. Финансовый кризис и провалы современной экономической науки / А. Кирман, Д. Коландер, Г. Фельмер // *Вопросы экономики*. – 2010. – № 6. – С. 10-25.
10. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // *Вопросы философии*. – 1992. – № 12. – С. 3-20.
11. Павлов К. Влияние неопределённости экономической среды на функционирование производственных процессов / К. Павлов // *Общество и экономика*. – 2003. – № 4-5. – С. 97-126.
12. Пригожин И. Время, хаос, квант / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М., 1964. – С. 261-262.
13. Пригожин И. Творящая натура: Детерминизма нет ни в обществе, ни в природе / И. Пригожин // *Эксперт*. – 2000. – № 18 (260).
14. Раджабов О. Р. Проблема «парадигмы» в научном познании и философской онтологии / О. Р. Раджабов // *Социально-гуманитарные знания*. – 2009. – № 5. – С. 303-312.
15. Розмаинский И. Неопределённость и институциональная эволюция в сложных экономических системах: посткейнсианский подход / И. Розмаинский // *Вопросы экономики*. – 2009. – № 6. – С. 48-59.
16. Федоров В. Н. Мировая экономика: неопределённость вместо циклов / В. Н. Федоров // *Белорусский экономический журнал*. – 2009. – № 3. – С. 4-13.